

Anna Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587-1648. Projekty – ustawy – realizacja, Warszawa 2006.*

Wypełniająca znaczącą lukę w historii polskiej skarbowości monografia: *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587-1648. Projekty – ustawy – realizacja* stanowi równocześnie cenne podsumowanie dotychczasowych badań Anny Filipczak-Kocur, od lat zajmującej się skarbowością Rzeczypospolitej pierwszych Wazów. Efektem tego były książki poświęcone skarbowi koronnemu Zygmunta III, Władysława IV oraz skarbowi litewskiemu pierwszych dwóch Wazów¹, uzupełniane licznymi artykułami. Uzupełnienie studiów Adolfa Pawińskiego (studium opublikowane jeszcze w 1881 r. dotyczyło skarbowości czasów Stefana Batorego) i Romana Rybarskiego (wydana w 1939 r. praca, poświęcona została finansom Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza, Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego)² przedstawia poważną wartość poznawczą, na potrzebę opracowania dziejów skarbowości czasów Zygmunta III i Władysława IV zwracano uwagę wielokrotnie w literaturze (W. Pałucki, I. Kąkolewski, A.B. Zakrzewski)³. Być może nadchodzi już czas, by zająć się przygotowaniem syntezy skarbowości Polski władców elekcyjnych.

W konstrukcji pracy przyjęto układ chronologiczno-problemowy. Pracę podzielono na trzy części. Każdą z części otwiera bardzo potrzebny rozdział, omawiający literaturę i źródła. Dwie pierwsze części (podzielone na sześć rozdziałów każda) poświęcone zostały Koronie i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu. W ramach pierwszej i drugiej części omówiono skarby kwarciany i publiczne: koronny i litewski (rozd. II i III)⁴. W kolejnym rozdziale (IV) przedstawiono rodzaje i zakres podatków stanowiących na sejmach dwóch pierwszych Wazów⁵. W rozdziałach następnych (V. *Sytuacja finansowa* w części I i II) przedstawiono wpływ sytuacji finansowej na bieżącą politykę państwa w latach 1587-1648. W podsumowaniu (Cz. I, rozdz. VI. *Osiągnięcia i zaniedbania*; Cz. II, rozdz. VI. *Rozwój czy stagnacja*) wskazano słabe strony skarbowości państwa szlacheckiego. W trzeciej części pracy omówiono zagadnienia skarbow nadwornych: koronnego i litewskiego, ich usytuowanie w systemie organizacji skarbowej, rolę podskarbników i skarbnego, utworzenie ekonomii. W rozdziałach IV i V scharakteryzowano sytuację finansową królów Zygmunta III i Władysława IV.

Istotnym walorem pracy jest jej bogata podstawa źródłowa. Wywody opierają się na szerokiej kwerendzie materiału, przeprowadzonej nie tylko w archiwach w Polsce (w AGAD, w Gdańsku, Krakowie, Toruniu, Poznaniu, Kórniku, Wrocławiu), ale i w licznych archiwach zagranicznych (w Kijowie, Lwowie, Moskwie, Petersburgu, Sztokholmie, Wilnie, Wolfen-

¹ A. Filipczak-Kocur, *Podatki litewskie w świetle uchwał sejmowych (1587-1632)*, AUW, 945, Historia LXVI, 1988; eadem, *Podatki litewskie w świetle uchwał sejmowych (1632-1648)*, ZNWSP, Historia XXVII, 1990; eadem, *Skarb koronny za Władysława IV (1632-1648)*, Opole 1991; eadem, *Skarb litewski za pierwszych dwóch Wazów (1587-1648)*, Wrocław 1994.

² A. Pawiński, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za panowania Stefana Batorego*, Warszawa 1881; R. Rybarski, *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939.

³ W. Pałucki w recenzji prac A. Filipczak-Kocur, *Skarb koronny za Zygmunta III Wazy*, Opole 1985 oraz *Materiały do dziejów skarbu koronnego za Zygmunta III Wazy*, ZNSP w Opolu, Seria Historia XXI 1984, [w:] RDSG 1987, t. XLVIII (wyd. 1991) s. 264, 266, 267; A.B. Zakrzewski w recenzji z pracy A. Filipczak-Kocur, *Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów (1587-1648)*, Wrocław 1994, [w:] „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1997, t. XLIX, z. 1-2, s. 363-365; I. Kąkolewski w recenzji z pracy A. Filipczak-Kocur, *Skarb Litewski za pierwszych dwu Wazów (1587-1648)*, [w:] „Przegląd Historyczny” 1997, t. XXXVII, z. 3, s. 667-668.

⁴ Z tą różnicą, że na Litwie nie powołano skarbu kwarcianego.

⁵ W tym również cła i podatków z Prus Książęcych.

büttel). Autorka dotarła do źródeł uzupełniających naszą wiedzę na temat finansów okresu panowania Zygmunta III; m.in. są to rozliczenia skarbowe z lat 1587-1591, 1613, 1629⁶; dla czasów Władysława IV: rozliczenie z wojskiem po wojnie smoleńskiej 1632-1634 roku, umożliwiające ustalenie kosztów wojny; wykaz wpłat i zaległości województw na niedoszłą wojnę w 1635 roku. Szerokie wykorzystanie źródeł związanych z działalnością sejmów i sejmików pozwoliło przedstawić drogę ustawy skarbowej od projektu aż do jej realizacji, jak również umożliwiło wskazanie odstępstw od ustawy, określenie ich przyczyn i następstw. Informacje zebrane przez Autorkę dały podstawę do rekonstrukcji finansów Wielkiego Księstwa Litewskiego w omawianym okresie, jak również pozwoliły na dokonanie rewizji ustaleń dawniejszej literatury⁷. Odnoszą się one m.in. do dat⁸, wysokości dochodów skarbu⁹, jak też błędów napotkanych w aktach skarbu koronnego¹⁰. Podkreślić należy, iż w pracy szeroko wykorzystano korespondencję urzędników, dygnitarzy, senatorów i ministrów, znajdującą się w polskich jak i w obcych archiwach.

Niewątpliwą zaletą recenzowanej pracy jest zamieszczenie w niej tabel (jest ich 123). Pozwalają one czytelnikowi na zapoznanie się, w różnych przekrojach czasowych, ze strukturą wydatków skarbowych: koronnego, litewskiego, z dochodami, zaległościami, wydatkami, zadłużeniami powstałymi w związku z wojnami prowadzonymi przez Rzeczpospolitą. Z tym wiąże się rozliczenia finansowe wojska. W tabelach uwzględniono informacje liczbowe dotyczące skarbów nadwornych: koronnego oraz litewskiego. Obok dołączone są (wymieniamy przykładowo) wykresy ilustrujące obciążenie różnego rodzaju podatkami województw koronnych (wykres 1, s. 57; 2, s. 60); długi Władysława IV w procentach w stosunku do całości zadłużenia (wykres D, s. 401). Wydatki A. Filipczak-Kocur dzieli na państwowe i prywatne. Do prywatnych należały m.in.: wydatki na utrzymanie gwardii, pościągów, kapeli, teatru (s. 395 i n.). Władysław IV stosunkowo dużo wydawał na polowania, które stanowiły jego ulubioną rozrywkę. Jak ustaliła Autorka, prywatne wydatki ze skarbu litewskiego w latach 1640-1643 stanowiły 25,7% ogólnych wydatków, w latach 1645-1646 wzrosły do 55,21%, by w latach 1646-1648 osiągnąć poziom 40,9% (tabela 122, wykres C, s. 396). Warto nadmienić, że prywatne wydatki przeznaczone były również na kochanki królewskie. W relacji pamiętnikarskiej z roku 1645, odnoszącej się do królewskich wydatków Władysława IV, czytamy: „król... jest bardzo hojny, nawet bardzo rozrzutny, najmniej wydaje na żołnierzy...; ani liczny nie ma dworu, ani na życie wiele nie wydaje, owszem w tem bardzo umiarkowanie sobie postępuje; lecz na urządzenie ogrodu co on go zakłada w Warszawie, na obwarowanie zamku królewskiego, prawie już ukończonego, na teatru, na pomnik... dużołożył, ale najwięcej rozrzuca na nierządnicę”¹¹. Wydatki te były źródłem długów, które uznawano za długi prywatne króla, dla porównania długi o charakterze publicznym stanowiły 43,7% królewskiego zadłużenia.

Praca potwierdza ścisły związek między finansami a polityką. Dochody i wydatki miały decydujący wpływ na przebieg ówczesnych wydarzeń. Uchwalone podatki nie wystarczały na pokrycie aktualnych potrzeb finansowych państwa, w międzyczasie narastały nowe zagrożenia, wymagające nowych środków materialnych. Panowała zasada, iż podatki płacone przez poddanych szlacheckich są dobrowolną ofiarą, a nie powinnością, jako że w szlacheckim przekonaniu potrzeby państwa winny być zaspokajane dochodami z domeny. Autorka wskazuje, iż

⁶ Brak źródeł dla lat 1607, 1624 i 1626.

⁷ A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej*, s. 73, przypis 22; s. 227, przypis 23.

⁸ Podajemy przykładowo ibidem: s. 25, przypis 15; s. 29, przypis 12.

⁹ Ibidem, s. 71, przypis 11; s. 81, przypis 38.

¹⁰ Ibidem, s. 72, przypis 18; s. 77, przypis 30.

¹¹ *Axela Sparrego barona de Cronoberg, szambelana królowej szwedzkiej Krystyny... poselstwo do Polski w r. 1645...*, wyd. A. Mosbach, [w:] „Czas, Dodatek miesięczny” 1857, t. VII, r. II, s. 360-361. Zob. również *Pamiętniki Samuela i Bogusława Kazimierza Maskiewiczów (wiek XVII)*, opracował, wstęp i przypisy A. Sajkowski, red. W. Czaplński, Wrocław 1961, s. 224.

społeczność szlachecka wykazywała się dużą pomysłowością w wynajdywaniu różnych półśrodków w celu łatania budżetu państwa, tak, by przede wszystkim chronić swoje folwarki i źle pojmowane interesy polityczne i nie rezygnować choćby z części swoich przywilejów.

W podsumowaniu Anna Filipczak-Kocur podkreśla, iż z upływem lat dochody Zygmunta III zostały uporządkowane, co zapewniło panującemu odpowiedni poziom życia. Wystarczyły one na pokrycie kosztów utrzymania zamków w Warszawie, Ujazdowie i Wilnie, na mecenat artystyczny, jak i na wydatki związane z budową floty i wypłacenie żołdu wojsku cesarskiemu po wojnie pruskiej. Było to znaczącym osiągnięciem króla¹². Za Władysława IV skarbowość znalazła się w stanie regresu, monarcha z coraz większym trudem uzyskiwał zgodę na podatki.

Otrzymaliśmy bardzo cenną, przejrzystą monografię napisaną ładnym językiem, ukazującą funkcjonowanie skarbow: kwarcianego, publicznego koronnego i litewskiego oraz nadwornego koronnego i litewskiego w szlacheckiej Rzeczypospolitej za Zygmunta III i Władysława IV i ich wpływ na dzieje państwa. Jest to zarazem praca o utraconych, z przyczyn finansowych, szansach Rzeczypospolitej na sukces w konfliktach, w których uczestniczyła. *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587-1648* daje duży zasób wiedzy o funkcjonowaniu dziedziny finansów państwa za pierwszych Wazów, stanowiąc podstawę do dalszych badań porównawczych skarbowości Rzeczypospolitej z systemami skarbowymi innych państw ówczesnej Europy.

TADEUSZ SZULC (Łódź)

Heike Kathrin Litzinger, *Juristen und die Bauernfrage. Die Diskussion um das bäuerliche Grundeigentum in Rußland von 1880-1914*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2007 (=Studien zur europäischen Rechtsgeschichte Bd. 221), ss. XII, 324.

Renomowane Wydawnictwo Vittorio Klostermann jest największym niemieckim edytorom prac poświęconych historii prawa Europy Wschodniej. W ciągu kilkudziesięciu lat seria „Studien zur europäischen Rechtsgeschichte”, licząca ponad dwieście woluminów, stała się zwierciadłem nowoczesnych i rzetelnych, prowadzonych w tym kraju badań nad historią prawa państw wschodnich naszego kontynentu, w szczególności nad historią prawa w Rosji. I podkreślmy z naciskiem, że nie są to już cieszące się niedobrą sławą, bo politycznie obciążone „badania wschodnie” (*Ostforschung*), podejmowane z myślą o dziejach i o perspektywach odzyskania „niemieckiego Wschodu”, a solidne studia nad wewnętrznymi dziejami krajów Europy Wschodniej, z Rosją w roli głównej. Tak trzeba również ocenić monografię Heike Kathrin Litzinger, która podjęła ważny temat, a mianowicie problem posiadania chłopskiego w refleksji rosyjskich prawników w ostatnich latach panowania dynastii Romanowów.

Piotr A. Stołypin, minister spraw wewnętrznych i premier Rosji, przeprowadził – jak wiadomo – w 1906 roku reformę rolną, która zezwalała chłopom na występowanie ze wspólnoty gminnej z jednoczesnym wydzieleniem obrabianej przez nich ziemi. Przyjęte rozwiązania wzbudziły opór; były też – jak cały kompleks chłopskiego stanu posiadania – przedmiotem trwających dziesiątki lat kontrowersji wśród polityków i w środowiskach prawników rosyjskich. Właśnie owe debaty prawnicze wokół pryncypiów przygotowywanej reformy są przed-

¹² A. Filipczak-Kocur, op.cit., s. 381-382.